

A. JONAITYTĖ, T. SUDNIK

APIE VIENĄ LIETUVIŲ-LENKŲ KALBŲ INTERFERENCIJOS ATVEJĮ

Dialektologinių išvykų metu (1970 m. birželio mėn. ir 1971 m. gegužės mėn.) BTSR Breslaujos rajono Apso apylinkių lietuvių kalbos tarmėje (kuri ligi šiol išliko slaviškoje – baltarusiškoje ir lenkiškoje – aplinkoje) buvo išgirsti netikėti ir iš pirmo žvilgsnio nesuprantami vadinamojo senojo *q* refleksai.

Pagal senąją tarmių klasifikaciją – tai rytų dzūkų tarmė. Pagal Z. Zinkevičiaus – A. Girdenio klasifikaciją ji priklauso vilniškiams rytų aukštaičiams. Taigi reikėtų laukti, kad dėsningas senojo *q* atitikmuo čia bus *ū*. Ir tikrai: ankstesnių tyrinėtojų čia užfiksuotas būtent šis refleksas¹. Tiesa, su viena kita išimtimi: vidury sudurtinio žodžio senojo *q* atitikmuo gali būti ir dvigarsis *un* (tokio tipo pavyzdžiuose, kaip *pí.r-mundien*, *ví.sunmèn*)².

Pagal mūsų stebėjimą, ilgasis arba pusilgis *u* šioje tarmėje irgi yra normalusis senojo *q* refleksas. Jis būna žodžio pradžioje arba viduryje, pvz., *úžuolas* ~ *ąžuolas*, *grūštas* ~ *grąžtas*, *ku.snel'ú.kas* ~ *kašneliukas*, *i.žgu.sc'á* ~ *išgąščio* (vns. kilm.), *insū·la* ~ *įsąla* (es. l. III), *sú·spara* ~ *sąspara*, *šū·la* ~ *šąla* (es. l. III), *trū·šą·s* ~ *trąšos*, ir žodžio gale, pvz., *tī·svirnā·li.s*, *kur ná·udu·pī·la*; *vīl·kas nē·ša bar ō·nu*; *tī šlap'jaū aplink bur ō·ku*; *anà* (= motina) *valgē·na jū*; *āš tai negē·ru·sā·pnu·sapnavaūs*; *dā·ve·bá·ltu·ju·kárvi*; *lár·isto laūku*.

Juo keistesni buvo sporadiški anomalūs senojo *q* refleksai, išgirsti daugiausia *Ignōtiškių* kaimo gyventojų kalboje³.

Pavyzdžiui, žodžio pradžioje senajam *q* kartais atliepdavo dvigarsis *ən*, rečiau *an*: *śnžuolas* || *á·nžuolas* ~ *ąžuolas*, žodžio viduryje – *ən* ir (rečiau) *an* arba ir *un*: *turé·k tū sú·nžini*.; ...*raik'a neturé·t' sónžine·s*; ... *be só·nžine·s gi·ví·nt'*; *sá·nži-*

¹ El. Grinaveckienė, Kai kurios Apso tarmės būdingesnės ypatybės, – MA Darbai, A, I(9), 1960, 173–189; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, žemėlapiai Nr 49–51; Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija), Vilnius, 1970, 393–394.

² El. Grinaveckienė, op. cit., 175.

³ Buvo dar išgirsta ir iš netolimo Dvárčinių kaimo kilusios 82 m. senutės kalboje, be to, A. Vidugiris tvirtina, kad Apso apylinkėse dialektologinių ekspedicijų ir išvykų metu su tokiau reiškiniu žodžio pradžioje yra susidūręs ir jis.

ni (vns. gal.). Žodžio gale šis nukrypimas nuo tarmės normos buvo užfiksuotas tik kaip *ən*, pvz., *sumã·lɔ šituos dũ grú·du ir pã·kepe· dúonən; š'uñdie apsó·i pardúoda bá·ltən dúonən; kaip pasistó·s'u unt ká·lnɔ, tai ir rag'ù ã·psən; ví·sən sã·vɔ gi.vã·nimən gi.vã·na. prie tè·vã·l'ui; mi·lé·k aĩ·timən sã·vɔ, kap pàc sã·vi.; ...paž'u·ré·s'u, kən š'uñdie man vá·l'gi.t' pastã·te* (eilutė iš dainelės apie girtuoklį vyrą).

Tolesnis tarmės stebėjimas tik gausino to nukrypimo pavyzdžius, tačiau pagal juos vis vien nebuvo galima susekti jokios normalių ir nenormalių senojo *ą* refleksų kaitaliojimosi sistemos.

Visa tai leido spėti, kad šie nukrypimai nuo tarmės normos gali būti reliktinio pobūdžio. Juo labiau, kad sudurtinių žodžių viduryje dvigarsis *un* senajam *ą* atliepia juk gana dažnai. Plg. *kĩ.tundie* ~ kitądie(n), *š'uñdie*, *trẽ·c'undie*, *vienundien* || *vienundie*, *vienunvã·kar*.

Antra vertus, reikėjo nepamiršti ir to, kad tarmės atstovai yra daugiakalbiai – be savo gimtosios lietuvių kalbos, jie taip pat laisvai ir aktyviai šneka baltarusiškai bei lenkiškai; be to, kalbėdamiesi tarp savęs, jie kartais sakinį pradeda lietuviškai ir nė kiek neužsikirsdami, net nestabteldami baigia jį baltarusiškai arba atvirkščiai. Todėl buvo galima manyti, kad, pavyzdžiui, žodžio gale mišrusis dvigarsis su *n* gali atsirasti dėl lenkų kalbos įtakos (t. y. kad kalbančiųjų sąmonėje morfologine analogija siejamas lenkų ir lietuvių kalbų vns. galininkas). Tačiau tada vis vien buvo neaišku, iš kur dvigarsis *ən* (*an*, *un*) vietoj senojo *ą* atsirado žodžio pradžioje ir viduryje.

Tikroji šių anomalių senojo *ą* refleksų kilmė pasirodė esanti lygiai tiek pat paprasčia, kiek netikėta ir net kurioziška. Mat, tie tarmės atstovai, kurių kalboje šis reiškinytis buvo pastebėtas, kadaise skaityti ir rašyti mokėsi lenkiškai. Vėliau, pradėję skaityti lietuviškai, lenkų kalbos nosinių balsių skaitymo taisyklės jie ėmė taikyti ir lietuvių kalbai. Patikrinus paaiškėjo, kad literatūrinės kalbos raidę *ą*, o retkarčiais ir *ę*, jie skaito kaip *ən*, *an*, pvz., vns. gal. *piktən bū·dən* „piktą būdą“, *diedən ar bó·bən* „die-dą ar bóbą“, *kõ·žnən vienən* „kõžną vieną“, *kas diēnən* „kas dieną“, *kú·nən* „kúną“, *lá·ngən* „lángą“, ir *en*, pvz., *tarná·iten* „tarnáitę“, *žuvá·iten* „žuváitę“, tuo tarpu *i*, *u* skaitydami taria be *n* (kadangi lenkų rašte tokiam tarimui neturi pavyzdžio). Vėliau toks dirbtinis *ą* skaitymas perėjo į šnekamąją kalbą ir imtas laikyti lietuvių literatūrinės kalbos norma. Ir juo labiau kuris nors tarmės atstovas stengiasi kalbėti „iš rašto“, juo dažniau jo kalboje išgirsime šį nenormalų senojo *ą* refleksą. Ypač jis dažnas beveik išimtinai per raštus į tarmę atėjusiuose žodžiuose, kurių tarimas įsitvirtino toks, kaip tarmės atstovai gebėjo jį perskaityti (pvz., per visą išvykų laiką nė karto nepasisekė išgirsti normalaus senojo *ą* refleksą *sqžinė*).

Taigi mūsų pastebėtasis atvejis rodo, kokie kartais netikėti ir be galo įvairūs gali būti kalbų interferencijos keliai.

ОБ ОДНОМ СЛУЧАЕ ЛИТОВСКО-ПОЛЬСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Резюме

На Браславщине (Витебская обл. БССР) в окрестностях *Apsas* нами были отмечены на первый взгляд непонятные рефлексы древнего „носового“ *a* в литовском говоре: *ən* и реже *an* (*un*), напр., *ǰnžuolas* || *á'nžuolas* „дуб“, *sǰnžine* „совесть“, асс. sg. *sú'nžini.*, *bá'ltən* *dúonən* „белый хлеб“, *kən* „что“. Подобные случаи аномальной рефлексии древнего „носового“ *a* объясняются тем, что информаторы, в речи которых обнаружилась указанная особенность, в свое время учились польской грамоте. Позднее, усваивая литовскую грамоту, они перенесли правила чтения польских носовых на литовский, а затем уже и в разговорной речи стали ориентироваться на эти искусственные навыки чтения *a* как на литературную норму литовского языка.